

**ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ
КУЛЬТУРФІЛОСОФСЬКОЇ ФУНДАЦІЇ ПРЕДМЕТА
ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ**

Розглядається можливість застосування філософсько-культурного обґрунтування предмета наук про культуру для визначення предмета культурології. Окреслюється коло проблемних моментів формування предмета.

Ключові слова: предмет, об'єкт, поняття культури, референтність.

Рассматривается возможность применения философско-культурного обоснования предмета для определения предмета культурологии. Очерчивается круг проблемных моментов формирования предмета.

Ключевые слова: предмет, объект, понятие культуры, референтность.

The possibility of application of philosophico-cultural foundation to the definition of culturological object is considered. The array of problematic points of object definition is outlined.

Key words: subject matter, object, culture concept, reference.

Актуальність теми зумовлена необхідністю аналізу смислового простору сучасного гуманітарного знання. Можна виділити два підходи до визначення предмета наук про культуру. Перший з них репрезентований у творах представників філософії культури: М. Вебер, В. Віндельбанд, В. Дільтей, Г. Зіммель, Г. Ріккерт та ін. Другий підхід можна назвати сцієнтистським. До нього належать представники культурології та антропології: Е. Тайлор, Ф. Боас, К. Клакхон, А. Кребер, Б. Малиновський, Л. Уайт та ін. Філософське визначення предмета науки про культуру вибудовує спосіб, у який суб'єкт пізнання отримує матеріал, що належить до сфери культури. Сцієнтистське визначення дотримує логіки емпіризму: предмет науки про культуру формується через узагальнення результатів польових досліджень [9, с. 24-25]. Цей підхід визначає не «предмет» науки — абстрактне поняття, інструмент, який володіє когнітивною проєктивністю і формує текстуру об'єкта, а «концепт» культури — сформоване уявлення про матеріальне наповнення терміна «культура» [14; 16.]. Отже, у формалізованому вигляді сцієнтистське визначення зворотне філософському: не теорія визначає релевантні факти, а результати емпіричних досліджень є засновком формування теорії. Вочевидь, в обох випадках у центрі уваги виявляються епістемологічні проблеми. Оскільки обидва напрями мають єдине завдання, тому вони мають вирішувати однакові наукові проблеми.

Метою статті є експлікація деяких проблемних моментів визначення предмета науки про культуру, які є ключовими для обох підходів і можуть бути опорними точками їхньої взаємодії.

На думку Б. Малиновського, створення теорії культури передбачає усвідомлення її «специфічного детермінізму» [9, с. 23]. Як і В. Дільтей, він вважає, що гуманітарні науки мають закласти фундамент власного наукового методу, який відрізняється від методу природничо-наукового знання [9, с.23; 7, с.285, 283]. Першим завданням науки про культуру, як і кожної іншої науки, є визначення власного предмета дослідження [9, с. 24]. Вона має застосувати «методи точного ототожнення» для вирішення «реальних і релевантних факторів» [9, с. 24, 21]. За опінією автора, цей процес є «не що інше, як встановлення узагальнюючих законів і концептів, що є втіленнями цих законів» [9, с. 24].

Побудова теорії культури Б.Малиновського має починатися з «простого роздуму над тим, чим є спостереження або реконструкція історичного факту» [9, с. 19]. Аналіз «окремої культури як єдиного цілого» надасть можливість установити «спільні визначальні фактори» [9, с. 45-46]. У такий спосіб дескриптивний підхід у дослідженні культури буде замінений науковим [9, с. 46]. Автор підкреслює необхідність вирішення «фундаментальної проблеми кожної науки: ідентифікації феноменів, що підлягають вивченню» [9, с. 72]. На його думку, операція ідентифікації тотожна розумінню [9, с. 73].

Можливо провести аналогію з позицією В. Дільтея, який отожнював конструювання об'єкта і процедуру встановлення його цілісності в процесі розуміння [8, с. 268]. В обох випадках основою ототожнення є поєднання емпіричного і теоретико-пізнавального аспектів [2, с. 37]. Ідентифікація феноменів — складова конструювання об'єкта — операції, яка створює текстуру предмета. Прихованим наслідком цього ототожнення є поєднання різних логічних операцій: класифікації феномену, що відповідає формулі дедуктивного висновку, і створення нового знання, яке Б. Малиновський формалізує як індуктивний висновок [9, с. 69-70]. Надання автором поняттю фактора статусу реальності є свідченням ототожнення когнітивного й онтологічного модусів об'єкта (підстави буття і підстави пізнання).

На його думку, «теорія культури має первісно ґрунтуватися на біологічних факторах» [9, с. 44]. Він пропонує базувати її «на тому факті, що всі людські істоти належать до одного виду тварин» [9, с. 76]. Автор розкриває «людську природу» за допомогою поняття «біологічного детермінізму» [9, с. 77].

Можна продовжити список «наукових детермінізмів». Наприклад, як «первісний» щодо біологічного можна розглядати «фізичний детермінізм», оскільки він «зумовлює» побудову опорно-рухової системи, механізм прямоходіння, мовну комунікацію. Можна розмірковувати і про «географічний детермінізм», який «визначає» уклад життя, тип розселення або про «астрономічний детермінізм» та ін. Але в такий спосіб ми не формуємо предмет науки про культуру, а розчиняємо його в предметах інших наук. У цьому контексті можна визнати ґрунтовнішим підхід Л. Уайта, який убачає вирішення завдання визначення предмета наук про культуру у фіксації

відповідної частини реальності — «класі символізованих предметів і явищ» [13, с. 130].

Твердження Б.Малиновського про те, що науки про культуру «мають тісніше взаємодіяти з природничими науками, які можуть надати своє специфічне пояснення наших проблем», суперечить тезі про необхідність створення їх власного фундаменту [9, с. 80; Курсив мій — Ю. Б.]. Якщо природничі науки можуть надати способи вирішення проблем науки про культуру, то це означає, що останні не мають власного специфічного предмета. Сутність справи полягає в тому, що автор убачає матеріал науки про культуру в сукупності речей, а не предметів. Адже лише річ може водночас пояснюватись різними науками. Перетворена на предмет, тобто на специфічну логічну конструкцію певної науки, вона припиняє бути доступною іншим.

На думку Г. Ріккерта, предметом наук про культуру є особливе, індивідуальне [10, с. 225, 279-285]. При цьому йдеться не про «екзотичне», яке, за Б. Малиновським, зазвичай є об'єктом розгляду антрополога, а про логічно особливе [9, с. 24-25]. Предметом науки про культуру може бути будь-який об'єкт, який розглядається як особливий. Таким він стає завдяки інтенції дослідника, а не природному способу його наявності [6, с. 156, 157]. Але в сенсі біологічної детермінації всі антропоїди є однаковими, а не особливими. Оскільки всі природничі науки розглядають дійсність саме з логічної точки зору однаковості, то, як стверджує Г. Ріккерт, вони не здатні схопити індивідуальне [10, с. 225].

Та обставина, що об'єкт досліджу антрополога природним чином даний як особливий, «незрозумілий», не змінює його логічної природи. Теоретико-пізнавальна, логічна особливість об'єкта, яка формується філософією культури навмисно і тому стає для неї очевидною в процесі рефлексивного розрізнення пластів дескрипції потоку свідомості, тут прихована емпіричним фактом природної загадковості предмета. Гарантована особливість об'єкта антропології закриває собою ті логічні структури, які мусово вибудовуються філософсько-культурною рефлексією. Таким чином, філософсько-культурному «артефакту» відповідає культурологічний «екофакт».

Природне емпіричне ставлення до нібито «апріорі» особливого об'єкта дозволяє дійти висновку про непотрібність «витончених рефлексій» щодо способу його наявності (нагадаємо, що побудова теорії культури Б. Малиновського має починатися з «простого роздуму про те, чим є спостереження або реконструкція історичного факту» [9, с. 19; Курсив мій — Ю. Б.]) Розрізнення теоретико-пізнавального й емпіричного аспектів дискурсу скасовується: проблема обґрунтування має вирішуватись емпіричними засобами. Але ця невибаглива логіка здорового глузду заводить у глухий кут. Поняття а пріорі не згідне підкорятися спритній кмітливості дослідників. Воно виражає факт не часового, емпіричного, а примусового, необхідного логічного передування.

Природна фіксація європейським спостерігачем екзотичності феноменів інших культур «стенографус», «маскус» логічні схеми, які керують усвідомленням цієї особливості. Але логіка, яку вигнали за поріг, повертається у вікно. Екзотичні феномени є незрозумілими. А коли вони перетворюються на зрозумілі, то викликають проблему пояснення механізму їх розуміння, спроби якого одразу розчиняються в герменевтичному колі. Адже вирішення проблеми пояснення механізму розуміння є апіорним розумінню феноменів (case studies), тобто передусім у логічний спосіб, а не є їх емпіричним наслідком (а саме так розуміє сутність питання Б. Малиновський, який намагається побудувати теорію завдяки узагальненню результатів польових досліджень, тобто перетворити пояснення на обґрунтування [9, с. 24-25]). У дійсності теорія пізнання культури вже давно створена континентальною філософією. Ми маємо винайти її культурологічну аплікацію. Текстура предмета культурології, що зашифрована способом його даності, може бути ефективно реконструйованою за допомогою теорії пізнання, що існує. Можна метафоризувати окреслену ситуацію таким чином: культурфілософське поняття а priori набуває «емпіричної наявності» в об'єкті польового дослідження антрополога.

Отже, оскільки «біологічний детермінізм» є спільним фактором, «технічною умовою» існування будь-якого суспільства, остільки він не може формувати предмет науки про культуру. Для пояснення («детермінації») культурних феноменів можна використовувати поняття будь-яких наук [5, с. 18-20]. Але тільки обґрунтування, на думку В. Дільтея, здатне створити предмет науки [7, с. 395-400]. Пояснення не є обґрунтуванням. Б. Малиновський їх ототожнює, підкреслюючи важливість виділення «фізіологічного за своєю сутністю підґрунтя культури» [9, с. 80; Курсив мій — Ю. Б.]. Пояснення знаходить причини наявних фактів. Обґрунтування є стосовно них апіорним, оскільки вибудовує логічний фундамент їх наукового бачення [4, с. 71]. Ототожнення гарантованої незвичайності емпіричного об'єкта антропології із обов'язковою особливістю її логічного предмета приводить до ототожнення природничо-наукових інструментів аналізу фактів («загальних законів») з логічними детермінантами текстури її предметів [9, с. 24].

У цьому контексті доречно нагадати про критику Т. Парсонсом теорії факторів, тобто підходу, який пояснює соціальні феномени географічними, економічними й іншими детермінантами [15, с. 220, 221]. Як підкреслює автор, ці фактори «не були специфічними для соціальних систем», (точніше, «не мали специфічної текстури соціальності» — Ю. Б.). Тому їх застосування призвело до заперечення фундаментального канону науки», — необхідності дослідження специфічних «особливих феноменів», котрі складають предмет даної науки [15, с. 221].

Це дало такі результати. По-перше, фактори розглядалися як «узагальнені описи самого процесу», а не його «конкретні елементи, котрі

могли відігравати» деяку детермінуючу роль поряд з іншими причинами [15, с. 221]. По-друге, вони застосовувалися до всього обсягу розгляданого матеріалу і тому втрачалася можливість урахування інших супровідних факторів та їхнього взаємозв'язку [15, с. 222]. Т. Парсонс називає цю ситуацію «емпіричним замкненням» теоретичної системи [15, с. 221]. На його думку, ця концептуальна схема розглядає ті детермінанти, що не належать до обраних факторів лише як «умови ситуації», і тому позбавляє їх власної теоретичної ролі [15, с. 222].

Таким чином, метод гіпостазування понять, теоретична нездатність якого була детально розглянута ще В. Дільтеєм, призводить до втрати специфічного предмета соціальної науки і науки про культуру [7, с. 408-414]. Оскільки поняття розглядаються як еквівалент дійсності, а не інструмент, що застосовується до матеріалу дослідження, остільки «розчиняється» проблема їх референтності (що і підкреслює Т. Парсонс). Але в цьому разі він піднімає питання розділу онтологічного і когнітивного статусу об'єкта проблемами методики визначення референту поняття. Проте сутність питання полягає не в тому, чи охоплює поняття фактора всю сукупність фактів або її частину, а в тому, що воно розглядається як існуюча сутність, або як еквівалент дійсності. Ось чому поняття про дійсність ототожнюється із самою дійсністю, і відповідно предмет науки ототожнюється з речю (Хоча під час розгляду емпіричної послідовності актів свідомості висновок про ототожнення предмета і речі є наслідком фіксації тотожності поняття і дійсності, в сенсі логіки перше є підґрунтям другого. Відзначимо, що саме такою і має бути теоретико-пізнавальна послідовність викладу, що дотримує трансцендентальної логіки а priori. Вона обернена емпіричному порядку буття актів свідомості).

Вищезначені ототожнення ми знаходимо в Б. Малиновського. Так, «артефакт» (понятійна класифікація речі) ототожнюється із самою речю, «гроші» — з грошовими купюрами [9, с. 143, 147]. Соціальне оточення визначається як «людина або група людей, що використовують своє матеріальне спорядження... або група людей, які спільно мешкають у житлі...» [9, с. 143]. При цьому, як і в Т. Парсонса, «форма соціальних реалій», що є «відображенням конкретного типу поведінки» (тобто «зменшенням» референту поняття), дозволяє уникнути «фікцій і далеких абстракцій» [9, с. 143; Курсив мій — Ю. Б.].

Таким чином, специфічна тканина соціальних відносин редукується до відносин соціальних акторів-речей. Оскільки поняття про «конкретний тип поведінки» збігається з реаліями, що досліджуються, розгляд «конкретного предмета» згідно зі схемою, яка ототожнює поняття і дійсність, дозволить уникнути «надмірного» абстрагування. Автор не сприймає того, що наукова конкретність є засобом існування «предмета», а не «речі». Вона являє собою поняття логіки пізнання, а не «здорового глузду», до якого апелює Б. Малиновський. Як наукове поняття вона є релятивною — необхідний ступінь конкретизації об'єкта відповідає сформульованому науковому завданню, а не

природному рівню конкретності наявної речі. Таким чином, разом з Л. Уайтом автор реїфікує предмет науки про культуру [13, с. 130].

Текстура предмета також формується кутом зору конкретної науки. Так, А. Кребер і Т. Парсонс виділяють культурний і соціетальний аспекти розгляду єдиної сукупності суспільних явищ: «Це різні системи, за допомогою яких абстрагуються або відбираються аналітично відмінні ряди компонентів серед одних і тих же явищ» [11, с. 690]. У сенсі різних наукових підходів або «типів концептуалізації» можна говорити «про аналітичну незалежність культури і соціальної системи» [11, с. 692; Курсив мій — Ю. Б.]. У застосуванні «різних аналітичних схем» у процесі суспільних досліджень убачає сутність методу і Д. Белл [1, с. 665]. Отже, проблема фіксації семантичної наповненості факту редукується до формування референта поняття — відбору фрагментів для конструювання об'єкта. Метод ідеалізації емпіричного субстрату підміняється проблемами методики аналізу, реальний зміст ототожнюється з інтенціональним [6, с. 371-373]. Застосовуючи вираз В. Дільтея, «спекулятивна абстрактність» теорії факторів замінюється «абстрактністю емпіризму» [7, с. 403-404]. Фрагментарна референтність застосованих понять не відмінняє того факту, що когнітивний статус об'єкта дослідження ототожнюється з онтологічним статусом існуючої речі. Зменшення екстенсіоналу понять під час фрагментації референта уточнює їх, але не «реалізує». Підстава пізнання не перетворюється на підставу буття. І цей поділ не може бути зафіксований розглядом емпіричних результатів, а лише теоретико-пізнавальною рефлексією, що їх трансцендує. Сутність питання повертає нас до однієї з центральних проблем «Побудови історичного світу в науках про дух» В. Дільтея — нерозмежованості емпіричного і теоретико-пізнавального аспектів дискурсу [2, с. 37].

У свою чергу позиція Б. Малиновського плутає ролі об'єкта як засобу пізнання і як предмета дослідження, котрі розділяє М. Вебер [3, с. 440-445]. У цьому разі «форма соціальних реальій», як і «конкретний тип поведінки», відіграють роль концептуальних інструментів, за допомогою яких автор намагається пояснити «предмет матеріальної культури». За своєю сутністю, вона, як і раніше, залишається логічною конструкцією. Але в Б. Малиновського «предмет матеріальної культури» ототожнюється з річчю, що використовується. Насправді річ, як і засіб її користування, не належить до предмета науки про культуру. Вони є лише корпореальними субстратами специфічного культурного сенсу, який має бути перекладений на мову іншої культури. Саме цей сенс і є тим особливим, що являє собою дійсний предмет культурологічного аналізу.

У модусі емпіричної наявності «речей» автор розглядає і результати антропологічних досліджень. Так, труднощі формування наукової теорії культури, на думку Б. Малиновського, виникають «тільки тому, що більша частина принципів, узагальнень і теорій не були виражені в явному вигляді і мали інтуїтивний, а не систематичний характер» [9, с. 19]. Причину нерозробленості теорії культури він

убачає у відсутності «серйозного і повного звіту про всіх антропологів і теорії, що стосуються екзотичних народів» [9, с. 24-25].

Автор не бачить того, що систематизація «інтуїтивного» нездатна сформулювати його підґрунтя, котре, як принцип будь-якої теоретичної системи, трансцендує «інтуїтивні» емпіричні результати. Вона може лише виявити «наслідки і причини» (тобто де-факто використані логічні інструменти). У той час, коли необхідно з'ясувати підставу екзотичності факту, автор підсумовує факти екзотичності (отже, він помиляється щодо предмета розгляду, плутає суб'єкт і предикат). Розгляд рухається по причинно-наслідковому ряду — від висновків уздовж ланцюга роздумів, з яких виділяються логічні схеми. Але виявлення фактично застосованих схем не є їх обґрунтуванням. Підґрунтя формується не систематизацією висновків — «речей», а логічною побудовою теорії, яка завжди апіорна емпіричному дослідженню (в цьому разі систематизації). Отже, у фокусі має перебувати логічна побудова системи понять, а не сукупність уявлень, які є результатами концептуальної застосовності.

Можна дійти таких висновків. Завдання визначення предмета науки про культуру перебуває у сфері впливу трансцендентальної логіки. Виділена проблема еквівокації концептів «річ — предмет» є наслідком нерозрізненості емпіричного і теоретико-пізнавального аспектів. Ця ситуація аналогічна проблемі, яка виявилася в процесі конституювання предмета в «Побудові історичного світу в науках про дух» В. Дільтея. Намір автора рухатися в трансцендентальному фарватері «Логічних досліджень» Е. Гуссерля не був реалізований [8, с. 46, 54]. Тому засновки, що виявляються на межі дотику концепцій В. Дільтея та Е. Гуссерля, можуть використовуватися як методологічне підґрунтя визначення предмета науки про культуру.

Альтернативою фондуванню предмета може бути визначення методу формування теорії, яке наслідуватиме традицію критичного раціоналізму К. Поппера і Е. Гомбріха. У такому разі вирішення проблеми полягатиме в обґрунтуванні процедури екстраполяції тверджень, дійсних для обмеженої сукупності фактів, на всю теоретично можливу сферу значень, тобто у вирішенні «проблеми Юма» [12, с. 24, 31]. Можливість такої тематизації інтендується вектором на формування теорії через узагальнення результатів польових досліджень.

Отже, пошук предмета науки про культуру є по своїй суті проблемою епістемології, вирішення якої балансує на межі трансцендентальної логіки та логічного емпіризму. Перспективами подальших досліджень можуть бути експлікація референтності понять культурології та уточнення їх екстенціональної конституції.

Список літератури

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования /Д. Белл. — М. : Academia, 1999. — 956 с.

2. Брагін Ю. Герменевтичне коло як схема категоріального синтезу філософії життя В. Дільтея / Ю. Брагін // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди «Філософія». — Х. : ХНПУ, 2010. — Вип.33. — С. 33-39.
3. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.
4. Вригт Г. Х. Логико-философские исследования: Избранные произведения / Г. Х. Вригт. — М. : Прогресс, 1986. — 600 с.
5. Гемпель К. Г. Логика объяснения / К. Г. Гемпель. — М. : Дом интеллектуальной книги, 1998. — 240 с.
6. Гуссерль Э. Логические исследования. Т. II (1) / Э. Гуссерль. — М. : Гнозис, Дом интеллектуальной книги, 2001. — 471 с.
7. Дильтей В. Введение в науки о духе / В. Дильтей. — М. : Дом интеллектуальной книги, 2000. — 762 с.
8. Дильтей В. Построение исторического мира в науках о духе / В. Дильтей. — Собрание соч.: В 6 т. Т.3. — М. : Три квадрата, 2004. — 419 с.
9. Малиновский Б. Научная теория культуры / Б. Малиновский. — М. : ОГИ, 2000. — 208 с.
10. Риккерт Г. Границы естественнонаучного образования понятий. Логическое введение в исторические науки / Г. Риккерт. — СПб. : «Наука», 1997. — 532 с.
11. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс. — М. : Академический проект, 2002. — 832 с.
12. Поппер К. Р. Логика научного исследования / К. Р. Поппер. — М. : Республика, 2004. — 447 с.
13. Уайт Л. А. Работы Л. А. Уайта по культурологии: (Сб. пер.) / Л. А. Уайт. — М. : ИНИОН, 1996. — 169 с.
14. Bennett J. W. Classic Anthropology / J. W. Bennett. — American Anthropologist, 1999, v.100. — p.951-956.
15. Parsons T. Essays in Sociological Theory / T. Parsons. — The Free Press, N.Y.; 1965. — 459 p.
16. Watson P. J. Archaeology, Anthropology, and the Culture Concept / P. J. Watson. — American Anthropologist, 1995, v.97, — p. 683-694.

Надійшла до редколегії 10.06.2011 р.